

ГЛУХІВСЬКИЙ ПЕРІОД У ЖИТТІ М.П. ВАСИЛЕНКА

В.В. ЗАЙКА,

доцент Глухівського педагогічного університету

«*Т*ак мы... коротали и время и дорогу до самой Эсмани (первая станция Черниговской губернии). Не успеешь переехать границу Орловской губернии, как декорация переменилась: вместо ракутника по сторонам дороги красуются высокие развесистые вербы; в первом селе Черниговской губернии уже беленькие хатки, соломой крытые, с дымарями, а не серые бревенчатые избы; костюм, язык, физиономии — совершенно все другое. И вся эта перемена совершается на пространстве двадцати верст. В продолжение одного часа вы уже чувствуете себя как будто в другой атмосфере; по крайней мере я себя всегда так чувствовал, сколько раз я ни проезжал этой дорогой...»¹, — так описав свої враження від села Есмани у повісті «Капитанша» Тарас Григорович Шевченко, подорожуючи Глухівщиною у 1845 р. Саме в цьому селі 1866 року народився Микола Прокопович Василенко.

Розташування села на Києво-Московському тракті поблизу Глухова (колишньої гетьманської столиці) — ось перша з вирішальних умов формування особистості майбутнього історика й правознавця. Адже цим шляхом їздили і придворні, і студенти, і чиновники, й арештанти, військові та іноземці. А скільки прочан йшло до київських святинь чи поверталось з прощі, полишаючи у селах розповіді, легенди, чутки. Це був свіжий відгомін далеких подій. Коли народився Микола Василенко, ще живі були оповіді про те, як 14 травня (за новим стилем) 1861 р. через Есмани, на Глухів, Київ до Канева провозили труну з тілом Кобзаря.

¹ Шевченко Т. Капитанша // Повн. збір. творів. — К., 1939. — Т. 3. — С. 313–314.

Сім'я Василенків належала до місцевої еліти, але саме життя спонукало хлопчика шукати спілкування із сільськими дітлахами. Він ріс в оточенні мальовничої природи південної смуги величних Брянських лісів, мрійливості тихих заплав Есмани.

А потім було навчання Миколи Василенка у Глухівській прогімназії. У цей час Глухів тільки-но починав своє зовнішньо-архітектурне відродження (пов'язане передусім з благочинною діяльністю родини Терещенків), ще зберігалася пам'ять про «анафему» гетьманові І. Мазепі в Миколаївському храмі, про столичне будівництво Кирила Розумовського, про всесильного президента другої Малоросійської колегії генерал-фельдмаршала П.О. Рум'янцева-Задунайського, про страшні пожежі 1748 і 1784 років.

І хоча у тих пожежах згоріли і державні архіви, і бібліотеки, і приватне листування, але збереглися архіви в маєтках старшини, що мешкала навколо Глухова. Глухівщина ХІХ ст. в історичній науці представлена славними постатями Миколи Маркевича (с. Дунаєць), друга Т. Шевченка («бандуристе, орле сизий»), автора п'ятитомника «Історії Малоросії»²; Олександра Марковича, який надрукував «Історичну і статистичну записку про дворянський стан і дворянські маєтності Чернігівської губернії», «Історичні нариси міста Глухова», «Малоросійське весілля» та інші праці (саме до нього, в с. Сваркове, 1848 р. приїздив Микола Гоголь вивчати історичний архів роду Марковичів,

² Заїка В. В. Глухівщина — батьківщина видатних істориків та краєзнавців // Глухів і Глухівщина в історії українського національного відродження (Творча спадщина родини Марковичів): Матеріали наук. конф., 28–29 травня 1998 р. — К., 1999. — С. 54–56.

насамперед «Щоденник генерального підскарбія Якова Марковича»³; Івана Кульжинського, що видав збірку краєзнавчих нарисів «Малоросійське село»; Пелагеї Литвинової-Бартош — видатного етнографа, фольклориста, автора дослідження «Весільні обряди і звичаї у селі Землянці Глухівського повіту на Чернігівщині»⁴.

З Глухівщиною пов'язана діяльність автора першого українського історичного роману «Чорна рада» Пантелеймона Куліша. Тривалий час Глухівську повітову управу очолював Ф.М. Уманець (уродженець с. Янівки Глухівського повіту) — автор першої правдивої монографії «Гетьман Мазепа» (С.Пб., 1897). Ця праця, створена на основі документальних матеріалів і свідчень іноземців, започаткувала переоцінку особи і діяльності гетьмана Івана Мазепи⁵. Ф. Уманцю належать також історичні та публіцистичні праці «З моїх споминів з селянського питання», «Виродження Польщі», «Колонізація вільних земель Росії», «Освітні сили Росії» тощо.

Глухівщина відома і як місце діяльності званої родини Дорошенків. Петро Дорошенко зібрав тут численні рукописи, гетьманські універсали, автографи козацької старшини і духівництва, чималу бібліотеку. Це зібрання опрацював історик О. Лазаревський. Звертався до нього Георгій Нарбут, вивчаючи українську геральдику та орнаменти. У 1918 р. виходець із Глухова гетьман Павло Скоропадський, маючи проблеми з формуванням уряду, звертався спочатку до Петра Дорошенка, а коли той відмовився, посилаючись на нежить, попросив допомоги у Миколи Прокоповича Василенка.

³ Шемшученко Ю.С. «Бандуристе, орле сизий» // Вибране. — К., 2005. — С. 255.

⁴ Литвинова (Бартош) Пелагея Яківна. Сумщина в іменах: Енциклопед. довідник. — Суми, 2003. — С. 262.

⁵ Бєлашов В.І. Глухів — столиця Гетьманщини: До «Глухівського періоду» історії України (1708–1782 рр.). — Глухів, 2005. — С. 104.

На Глухівщині часто перебував відомий історик Дмитро Дорошенко.

Присутність старшинських родів Глухівщини — Туманських (с. Чорторики), Скоропадських (с. Полошки), Марковичів (с. Сваркове), Кочубеїв (с. Ярославець) — створювала неповторне історичне тло, неперервність буття і світовідчуття української гетьманської столиці.

Зацікавленість загальною історією породила конкретні інтереси, що надовго заповнили думки і почуття. Можливо, наукові розвідки М.П. Василенка стали своєрідним відлунням створення у Глухові 1743 р. пам'ятки українського правознавства, до вивчення якої доклали зусиль і Микола Прокопович, — «Права, за якими судиться малоросійський народ»⁶.

У середині XVIII ст. гетьманський Глухів мав понад 45 тис. населення. Однак пожежа 1784 р. знищила місто дощенту. Ліквідація адміністративних установ спонукала старшину, чиновництво та обслугу до переселення з Глухова в інші центри. Наприкінці XVIII ст. у місті налічувалося ледь 8 тис. мешканців. І ось, після скасування кріпацтва, до Глухова, отримавши викупні платежі, переселяються дрібні і середні поміщики та численні «дворові», які почали бурхливу підприємницьку діяльність. Чисельність населення швидко зростає удвічі.

У Глухові споруджуються резиденції Кочубеїв, Неплюєвих, Миклашевських, Олександровичів. У 60–70-х роках XIX ст. місто переживає свій ренесанс.

Напередодні вступу до Глухівської прогімназії Миколи Василенка тут відкривається вчительський інститут (1874). То була визначна подія в освітянському житті цілого регіону. Цей навчальний заклад готував учи-

⁶ Вислобоков К. Визначна пам'ятка українського права: джерела, зміст, система та соціально-політичні передумови створення // Права, за якими судиться малоросійський народ. — К., 1997. — С. XI, XIII.

телів для міських училищ. До краю приїздив міністр освіти Російської імперії; активно підтримувало освітянство і Глухівське земство; всебічно сприяв відкриттю інституту камергер двору М.І. Неплюєв.

Цим подіям передувало заснування в 1870 р. у Глухові чотирикласної прогімназії, яку очолив Петро Омелянович Чуйкевич з містечка Вороніж. Представник знатної старшини, він близько був знайомий з Т. Шевченком, зазнав арешту у справі Кирило-Мефодіївського товариства. Але приналежність П.О. Чуйкевича до Товариства не була доведена, і його звільнили, хоча, безумовно, подібні звинувачення вплинули на подальшу кар'єру Петра Омеляновича. Однак до Глухівського земства входили на той час досить прогресивні діячі, і вони оцінили внесок директора прогімназії: *«ученая деятельность г. Чуйкевича хорошо известна земству. Первое трехлетие он был гласным и принимал живое участие в учреждении прогимназии»*⁷.

Того самого року почесним попечителем прогімназії було обрано Миколу Артемовича Терещенка — відомого власника цукрових заводів, мецената і благодійника. Він зобов'язався щорічно виплачувати навчальному закладові по 500 рублів.

У 1874 р. прогімназію перевели до нового приміщення. Це був двоповерховий будинок неокласичного стилю, який земство придбало у М.А. Терещенка за 37 тис. рублів. У ньому на той час розташувалось і земство.

Замість померлого у 1874 р. П.О. Чуйкевича прогімназію очолив М.Ф. Лазаренко, котрий був одружений з рідною племінницею дружини М.А. Терещенка Пелагеєю Георгіївною (у дівоцтві — Біловська).

1875 року прогімназія з чотирикласної стала шестикласною. Ось у такому стані був цей навчальний заклад на момент вступу до нього М. Василенка.

⁷ Терлецький В. Слово про Кобзаря. — Суми, 2002. — С. 77.

Гімназичне оточення Миколи Прокоповича можна частково відновити за виданням учнівських біографій у збірці, присвяченій 25-річчю Колегії Павла Галагана у Києві. (На жаль, у вересні 1941 р. були цілковито знищені глухівські архіви.) У згаданій збірці названо 17 прізвищ глухівців, котрі вступили до Колегії після закінчення місцевої прогімназії. Той факт, що стільки учнів з провінційної гімназії було прийнято до привілейованого навчального закладу, засвідчує високий рівень освітньої справи у тогочасному Глухові.

Пізніше глухівська тема неодмінно простежувалася у наукових дослідженнях історика і краєзнавця М.П. Василенка. Доля час від часу зводила його з глухівцями. В редакції «Киевской старины» — з М.В. Шугуровим, відомим збирачем і дослідником старожитностей, чиї колекції, за духівницею, були передані Глухівському земству і стали у 1903 р. основою створення у місті історичного музею. В 1914 р., коли російське самодержавство заборонило святкування ювілею Т. Шевченка, М.П. Василенко співпрацює з Д. Дорошенком у групі українських науковців та літераторів, що збирали інформацію про «українське питання», готуючи запит до Державної Думи⁸.

В оточенні глухівців Микола Прокопович працює і в уряді гетьмана П. Скоропадського⁹.

Роль особистості М.П. Василенка в українській науці підкреслив В.І. Вернадський у своєму листі до Миколи Прокоповича з нагоди обрання його президентом Української Академії наук: *«Передусім хочу висловити Вам глибоку радість, що Ви обрані президентом Академії. Я думаю, що це якраз той шлях, який може її врятувати й вивести на правильну путь»*¹⁰.

⁸ Терлецький В. Зазначена праця. — С. 137.

⁹ Скоропадський П. Спогади. — К., 1995. — С. 228.

¹⁰ Юрчук В.І. Академік М.П. Василенко // Укр. іст. журн. — 1994. — № 5. — С. 95.